

PRZYROSTEK *-ДЖИЯ/-ЧИЯ* - JEGO ROLA I ZNAČENIE W SŁOWOTWÓRSTWIE BUŁGARSKICH RZECZOWNIKÓW.

Mariola Walczak

Począwszy od końca wieku XIV przez pięć kolejnych stuleci Bułgaria znajdowała się pod panowaniem tureckim. Język turecki jako język zwycięskiego państwa stał się językiem władzy państwowej, administracji, sądownictwa itd., panował więc niepodzielnie w najważniejszych dziedzinach życia państwowego, był też niezbędny w codziennym komunikowaniu się Bułgarów i Turków.⁴⁷ Oczywistym następstwem takiego stanu są zapożyczenia tureckie w języku bułgarskim. Przez pięć stuleci do języka bułgarskiego przeniknęło wiele wyrazów tureckich (również perskich i arabskich poprzez turecki), przejęto także niektóre sposoby tworzenia wyrazów.

Przejawem tego ostatniego zjawiska może być obecność przyrostka *-джия/-чия* we współczesnej bułgarszczyźnie i jego produktywność, a nawet (co zostanie szerzej omówione w dalszej części pracy) pewien wzrost jego produktywności w ostatnim czasie.

Jak już wspomniano, przyrostek *-джия/-чия* wszedł do języka bułgarskiego wraz z zapożyczeniami tureckimi. Pochodzi on od tureckiego *-ci, -çi*, a na gruncie języka bułgarskiego został rozszerzony o *(-a), (-ja)*.⁴⁸ Przyrostek ten służy do tworzenia rzeczowników oznaczających osoby wykonujące jakiś zawód, specjalność lub przejawiających skłonność do określonej działalności (nomina agentis, nomina attributiva)⁴⁹ np. *семкаджия* (sprzedawca pestek), *чантаджия* (kaletnik), *ракиджия* (gorzelnik lub sprzedawca wódki), *джебчия* (złodziej kieszonkowy), *занаятчия* (rzemieślnik). Z przytoczonych przykładów wynika, że wszystkie wymienione nazwy osób są pochodzenia odrzeczow-

⁴⁷ История на новобългарския книжовен език. Ред. Е. Георгиева, Ст. Жерева, В. Станков, Издателство БАН, София 1989, s. 18.

⁴⁸ Граматика на съвременния български книжовен език. Ред. С. Стоянов, Издателство БАН, София 1983, т. 2, s. 55.

⁴⁹ Радева, В.: Българското словообразуване. Университетско издателство Климент Охридски, София 1987, s. 41.

nikowego, a zakres działalności danej osoby określony jest poprzez rzeczownik podstawowy. Sufiks *-джия/-чия* jest jedynie formalnym wykładnikiem danej kategorii słowotwórczej.

Trudno jest ustalić w jakim czasie wytworzyło się w świadomości mówiących poczucie tych wykładników jako elementów morfologicznych. Tadeusz Szymański w swojej pracy poświęconej zabytkom piśmiennictwa bułgarskiego z XVII/XVIII w. sugeruje, że początki tego okresu poświadczane są w tak zwanym Damaskinie Kotleńskim, przepisany w mieście Kotel przez Sofroniusza Wraczanskiego.⁵⁰ Występująca tam forma *хекимджия* - 'lekarz' w języku tureckim posiada jako swój odpowiednik mający to samo znaczenie wyraz 'hekīm'. Nastąpiło więc w tekście bułgarskim rozszerzenie wyrazu dodatkowo o sufiks, który jednak nie wnosi żadnej zmiany znaczeniowej. Zjawisko takie znane jest w słowotwórstwie (np. bułg. *друзар* - 'przyjaciel, towarzysz' pochodzi od nie zaświadczonego dziś, ale znanego już w języku prasłowiańskim wyrazu *drugъ*), trudno jednak powiedzieć, czy w tym wypadku mamy do czynienia z formą utworzoną już w języku bułgarskim, czy też istniała w języku tureckim (gwarowo) pleonastyczna postać *hekīmci*.

Zasięg omawianego sufiksu ogranicza się zasadniczo do podstaw rzeczownikowych, stosunkowo rzadkie są utworzone od przymiotników nomina attributiva typu *естинджия* - 'kupiec sprzedający tanio', *скъпчия* - 'skąpiec, zdzierca', czy znane u Gerowa dewerbalne nomina agentis typu *писаджия*.

Sufiks ten, wyabstrachowany z licznych zapożyczeń tureckich, żywszy jest w języku ludowym i potocznym. Wyrazy zawierające element *-джия/-чия* z trudem znalazły swoje miejsce w języku literackim, choć ich obecność w języku bułgarskim poświadczona jest już w tekstach z VIII wieku. W języku literackim wskutek działalności purystycznej już w XIX w. wyrazy tureckie zastępowane były rodzimymi lub rosyjskimi, dlatego też omawiany sufiks ma tutaj mniejszy zasięg. W związku z tym częstym zjawiskiem było tworzenie nazw osób wykonujących jakieś czynności od tego samego wyrazu podstawowego lecz przy użyciu dwóch różnych sufiksów, np. *ловджия* - *ловец*. Należy jednak raz jeszcze przypomnieć - w języku potocznym sufiks ten jest bardzo rozpowszechniony.⁵¹

Dość złożonym problemem jest repartycja obocznych form sufiksu. Użycie jednej z alternatywnych form, *-джия* lub *-чия* zależy od zakończenia tematu.

⁵⁰ Szymański, T.: Słowotwórstwo rzeczownika w bułgarskich tekstach XVII-XVIII w. Prace komisji Słowianoznawstwa PAN nr 15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1986, s. 47.

⁵¹ Szymański, T.: op. cit.

Franciszek Sławski w swojej "Gramatyce języka bułgarskiego"⁵² stwierdza, że jeśli wyraz podstawowy kończy się na spółgłoskę dźwięczną lub samogłoskę, używa się postaci *-джия*, po spółgłosce bezdźwięcznej zaś dodaje się *-чия* (czyli tak, jak we współczesnym języku tureckim). Nie wydaje się to jednak zgodne ze stanem faktycznym, gdyż znaleźć można liczną grupę wyrazów, w których *-чия* sąsiaduje ze spółgłoską dźwięczną, np.:

джебчия (*джеб*) - 'złodziej kieszonkowy'

сладоледчия (*сладолед*) - 'lodziarz'

керемидчия (*керемид*) - 'ktoś wyrabiający dachówki'

симидчия (*симид*) - 'piekarz lub sprzedawca bułek'

Trafniejszym wydaje się być stwierdzenie, że *-джия* występuje zawsze po samogłosce lub spółgłosce półotwartej i *-v-*, *-чия* zaś wiąże się z pozostałymi spółgłoskami,⁵³ np.:

-джия: *абаджия*, *арабаджия*, *бакърджия*, *бозаджия*, *бояджия*

-чия: *бюфетчия*, *геврекчия*, *даракия*.

Jednak i ta reguła nie jest bezwyjątkowa, ponieważ *-чия* może występować również po *-v-*, np. *любовчия*, *ловчия* (obok *ловджия*).

Zasadniczo omawiane sufiksy są zawsze pod akcentem (tzn. zgodnie z zasadą akcentuacyjną języka tureckiego), *-аджия*, tzn. sufiks rozszerzony o *-a* może mieć akcent na temacie - jest to uzależnione od miejsca akcentu w wyrazie podstawowym, np. *будкаджия*, *двојкаджия*, *картаджия*, *сѳададжия*, *чантаджия*, *циркаджия*.

Zostało już powiedziane, że wyrazy utworzone przy pomocy sufiksu *-джия/-чия* są zasadniczo formacjami odrzeczownikowymi i oznaczają nazwy osób. Spróbujmy określić jakie to nazwy, w jaki sposób zostały utworzone. Możemy podzielić je na kilka zasadniczych grup.⁵⁴

1. Pierwszą, największą grupę stanowią nazwy osób wykonujących jakiś zawód lub specjalność. W skład tej grupy wchodzić będą:

a) Odbiektywne nazwy subiektów.

Są to nazwy osób, w których podstawa wskazuje na obiekty czynności, których agensa nazywa cały derywat. Obiektami mogą być przedmioty konkretne, np.

⁵² Sławski, Fr.: Gramatyka języka bułgarskiego. PWN, Warszawa 1962, s. 56.

⁵³ Радева, В.: op. cit., s. 41-42.

⁵⁴ Радева, В.: Словообразуването в българския книжовен език. Университетско Издателство Св. Климент Охридски, София 1991, s. 103.

хáлваджия - 'ten, kto sprzedaje chałwę'
мáркаджия - 'ten, kto sprzedaje znaczki'
пóщаджия - 'ten, kto roznosi pocztę (listy)'
шéкерджия - 'handlarz słodyczami'

Obiektem może też być dziedzina, którą zajmuje się ten, kogo nazywa derywat, np.

ци́ркаджия - 'ten, kto pracuje w cyrku'
локáнтаджия - 'restaurator, pracujący w dziedzinie gastronomii'

b) Odrezultatywne nazwy subiektów.

Derywaty te różnią się od poprzednich tym, że podstawa słowotwórcza wskazuje na przedmiot powstający w wyniku czynności agensa, np.

абаджия - 'krawiec szyjący "aby" - rodzaj płaszcza z wełnianego materiału'
чадърджия - 'parasolnik'
тулúмбаджия - 'ktoś, kto wytwarza pompy'
бюрекция - 'ten, kto wytwarza "biurek" - rodzaj ciasta z serem'.

Istnieje wszakże pewna grupa wyrazów, które posiadają dwojakie znaczenie, tzn. stanowić mogą zarówno odobiektowe jak i odrezultatywne nazwy subiektów. Do tej grupy należy m. in. nazwany już *бюрекция*, gdyż raz jest to wytwórca, raz sprzedawca ciasta. Obok niego wymieńmy:

сладоледчия - 1. ten, kto produkuje lody
 2. ten, kto sprzedaje lody
кифладжия - 1. ktoś, kto piecze "kiflę"
 2. sprzedawca "kifli"
гайтанджия - 1. ktoś, kto wytwarza ozdobne sznurki ("gajtan")
 2. sprzedawca sznurków

c) Odnarzędziowe nazwy subiektów

Temat tych wyrazów wskazuje na obsługiwane urządzenie, instrument, środek poruszania się, np.

тáргаджия - 'noszowy' (*тáргу* - 'nosze'),
латéрнаджия - 'kataryniarz' (*латерна* - 'katarynka'),
фúрнаджия - 'piekarz' (*фурна* - 'piec chlebowy'),
даракчия - 'greplarz' (*дарак* - 'greplarka, czesarka'),
ваксаджия - 'pucybut' (*вакса* - 'pasta do butów').

d) Odmateriałowe nazwy subiektów.

Nazywają one agensów ze względu na materiał, z którego wytwarzany jest produkt, np.:

мутафчия - ten, kto zajmuje się wytwarzaniem różnych przedmiotów z sierści (zwłaszcza koziej),

тенекеджия - blacharz, ktoś, kto produkuje wyroby z blachy,
куюмджия - złotnik,

e) Nazwy posiadaczy.

Temat tych wyrazów wskazuje na przedmiot posiadany przez osobę nazwaną derywatem, np.:

киоскаджия - kioskarz, posiadacz kiosku;
будкаджия - kioskarz, posiadacz kiosku, budki;
лавкаджия - kramarz, posiadacz kantyny, sklepiku;

2. Osoby przejawiające skłonność do określonej działalności lub cechy zaznaczonej w temacie, np.:

шнатция - uparciuch,
гуляйджия - hulaka, birbant,
картаджия - karciarz,
скандалджия - osoba wywołująca skandale,
кавганджия - awanturnik (*кавга* - 'kłótnia, spór'),
шегаджия - żartowniś,
келепирджия - człowiek, który lubi osiągać coś bez wysiłku, bez trudu (*келепир* - gratka, okazja, dobry interes)

Rzeczowniki należące do tej grupy nacechowane są silnym zabarwieniem emocjonalnym, a ich użycie wyraża nieprzychylność, naganę, brak aprobaty w stosunku do nazywanej osoby (z tym że nośnikiem charakterystyki stylistycznej i owego znaczenia nieprzychylności jest już najczęściej sam wyraz podstawowy, a nie format słowotwórczy, który odgrywa jedynie rolę wzmacniającą natężenie emocji).

3. Nazwy mieszkańców.

Grupa bardzo nieliczna, charakterystyczna dla języka ludowego i potocznego. Przykładem może być wyraz *балканджия* - góral.

Niezależnie od dokonanego wcześniej podziału, rzeczowniki z sufiksami *-джия/-ция* możemy przyporządkować do dwóch zasadniczych grup:

1) Pierwszą grupę stanowią nazwy związane ze starymi profesjami i rzemiosłami. Jest to już w zasadzie prawie nie używana, pasywna część leksyki.

бюрекция - wytwórca lub sprzedawca ciasta;
кираджия - ktoś, kto zajmuje się przewożeniem podróźnych lub towarów;
латёрнаджия - katarzyniarz;
гаванкаджия - ktoś, kto wytwarza "gawanki" - rodzaj drewnianej misy z przykrywką;
симидция - sprzedawca bułek.

2) Nowoutworzone nomina agentis. Grupa ta stanowi dowód na produktywność obu omawianych sufiksów. Rzeczowniki typu: *бетонджия, гипсаджия, изолаторджия, каналджия, мозайкаджия, паркетчия, тапетаджия, фаянсаджия* weszły do języka bułgarskiego stosunkowo niedawno. Ich pojawienie się w języku bułgarskim spowodowane zostało koniecznością nazwania osób wykonujących nowe zawody i rzemiosła.⁵⁵

W najnowszych czasach obserwuje się też tendencję do używania tego sufiksu przy tworzeniu nazw o wyraźnym zabarwieniu pejoratywnym takich, jak: *любовчия* - zbyt silnie zaangażowany w sprawy erotyczne, *тотаджия* - całkowicie oddany hazardowi gry w totalizatora, *кинаджия* - kinoman (negatywnie), *картаджия* - zapalony entuzjasta gry w karty. Te ekspresywno-pejoratywne nazwy funkcjonują obok odpowiednich obojętnych uczuciowo: *любовник, толовец, кинозрител, картоиграч*. Oznacza to, że w tych nowoutworzonych wyrazach sufiks jest nośnikiem charakterystyki stylistycznej i sposobem na wyrażenie swojej nieprzychylności w stosunku do posiadacza danej cechy.

Wydaje się również, że sufiks *-джия/-чия* ma swoje ustalone miejsce w żargonie młodzieżowym: *стопаджия, автостопаджия* - ktoś podróżuje autostopem, *гратисчия* - ten, kto umie wchodzić bez biletu.

Na koniec przyjrzyjmy się jeszcze rzeczownikom, od których tworzono wyrazy z sufiksami *-джия/-чия*. W większości są to wyrazy pochodzenia tureckiego, często perskie i arabskie, które poprzez turecki weszły do bułgarszczyzny:

калпакчия - wytwórca lub sprzedawca czapek (tur. kalpak - czapka futrzana);

каикчия - przewoźnik (tur. kaik - łódka);

кюркчия - kuśnierz (tur. kürk - futro);

хесапчия - rachmistrz (tur. hesap - rachunek).

W wyrazach pochodzenia arabskiego i tureckiego o istnieniu sufiksu możemy mówić tylko wtedy, gdy istnieje również podstawa derywacyjna: np. wyraz *каседжия* - "bandyta" - mimo wyraźnego sufiksu jest niemotywowany.

Z czasem sufiks *-джия/-чия* zaczęto łączyć z wyrazami pochodzenia greckiego, francuskiego i innymi obcymi oraz z rzeczownikami rodzimymi.⁵⁶

керемидчия - z greckiego "keramos" - wytwórca dachówek;

кинематографчия - kinooperator (greckie "kinēma" - ruch i "graphō" - pisze);

⁵⁵ Стоянов, Ст.: Граматика на български книжовен език. Наука и изкуство, София 1980, s. 183. Андрейчин, А., Попов, К., Стоянов, Ст.: Граматика на българския език. Наука и изкуство, София 1977, s. 89.

⁵⁶ Мирчев, К.: За съдбата на турцизмите в българския език. ИИБЕ, т. 2, 1953, s. 118.

- фотографчия* - greckie "photōs" - światło i "graphō" - piszę;
бюфетчия - bufetowy - z francuskiego "buffet";
панаирджия - uczestnik targu, jarmarku (nowogr. "panair" - jarmark);
сапунджия - mydlarz (nowogr. "sapun" - mydło);
трамвайджия - motorniczy (ang. "tramway", "tram" - szyna, "way" - droga);
бетонджия - betoniarz (fr. "béton", z łac. "bitumen" - smoła, asfalt);
ловджия - rodzimy rdzeń -лов-;
кормчия - sternik - bułg. *кърма, кормило* - ster);
двойкаджия - dwójkowicz;
трѝйкаджия - trójkowicz.

Ciekawą grupą stanowią wyrazy zapożyczone z tureckiego, które w języku bułgarskim zyskały nowe, przerośnięte znaczenie, np.:

- ибришчѝя* - dawniej ten, kto nosił dzban (ibrik) z wodą za moźnym turkiem, by ten mógł obmyć się przed modlitwą. W języku bułgarskim - lizus, sługus;
чѝбукчѝя - słuźący, który podawał i napemiał fajkę. Dziś w języku bułgarskim - również sługus, lizus.